

УДК 316.622

Гусев І. М.

аспірант

Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

СУБ'ЄКТИВНЕ ПЕРЕЖИВАННЯ БІДНОСТІ МОЛОДДЮ: ПРОБЛЕМА ВИМІРЮВАННЯ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ

Стаття присвячена вивченню критеріїв належності до бідності. Обґрунтовуються два критерії, що можуть вказувати на таку належність: об'єктивний і суб'єктивний. Доводиться ефективність використання авторської анкети для вимірювання рівня суб'єктивної оцінки власної бідності респондентами. Подано емпіричні дані щодо розподілу суб'єктивної і об'єктивної бідності серед респондентів. З отриманих даних аналізуються складові суб'єктивної бідності та їх прояв залежно від статі респондентів.

Ключові слова: критерій бідності, суб'єктивна і об'єктивна бідність, вимірювання бідності.

Постановка проблеми. Поступове збіднення населення і неефективність програм, спрямованих на подолання цієї проблеми, ставить перед психологами завдання більш детального вивчення цього явища. Соціологи постійно відстежують рівень бідності в країні та різні особливості прояву знедоленості серед населення. Психологічних досліджень, спрямованих на знаходження причин та обґрунтування програм подолання бідності, у вітчизняній науці вкрай мало. Саме тому першим актуальним кроком у цьому напрямку є знаходження критеріїв, за якими респондента можна вважати за бідного.

Усі існуючі підходи до визначення бідності І. В. Лаухіна розділяє на два типи концепцій: абсолютної та відносної бідності [1]. Дані підходи розрізняються не лише різним трактуванням бідності, але також методами їх дослідження.

Для концепції абсолютної бідності характерне непряме розуміння життєво-необхідних ресурсів. Найчастіше для їх вимірювання використовуються узагальнені показники, що характеризують економічні можливості індивіда або родини в забезпеченні певного рівня життя. Узагальнені показники життєво необхідних ресурсів не можуть враховувати всі чинники, що впливають на розвиток бідності, тому їх об'єктивність ставиться під питання [2]. Треба зауважити при розгляді цієї концепції, що вона базується на розумінні бідності як стану крайньої потреби. У зв'язку з чим з її допомогою можна описувати і інтерпретувати тільки деякі форми бідності, пов'язані переважно з браком коштів для задоволення первинних життєвих потреб. Особливістю даної концепції є також можливість вибору єдиного критерію оцінки «порогу» бідності. Але даний показник має зрозумілі вади, адже важко визначити абсолютні, тобто мінімальні рівні життя через відмінності в культурі, релігії, звичаях, смаках людей [4, с. 88–96].

Ця концепція використовується і вітчизняними науковцями, коли респондентів розподіляють за кількістю сукупного доходу на місяць від малозабезпечених до забезпечених [4]. Такий розподіл може вказувати на об'єктивний матеріальний рівень респондента, але нічого не говорить про суб'єктивне ставлення до власного рівня забезпечення.

Обмеженість концепції абсолютної бідності, що є її основним недоліком, вирішилася за допомогою висунення нової концепції відносної бідності. Згідно даної концепції люди, що не мають або не хочуть мати в своєму розпорядженні достатньої кількості ресурсів для задоволення базових потреб, звикли вважати себе за бідних [5]. Описуючи поняття «бідність», П. Таунсенд виходив перш за все з аналізу соціальних умов людей, що усвідомлювали себе як «бідний клас» населення, що не мають достатньої кількості ресурсів для підтримки певних стандартів життя, участі в суспільній діяльності і забезпеченні життєвих умов і зручностей, звичних або принаймні заохочуваних в суспільстві [6]. Значною перевагою даної концепції є використання як прямих, так і непрямих методів оцінки доходів, вона включає аналіз кількох чинників що впливають на розповсюдження і збільшення рівня бідності: соціальні цінності, культурні особливості тощо.

Таким чином, проблема встановлення об'єктивних критеріїв, за якими можна говорити про належність індивіда до бідності, залишається актуальною. Показник прожиткового мінімуму, який розраховується в межах концепції абсолютної бідності, не враховує всіх потреб та має вади при розрахунках, а критерії, які розробляються прихильниками теорії відносної бідності, не є всеосяжними і мають залежність від тієї країни, для якої вони розроблялись. До цих критеріїв додаються встановлені в наукових дослідженнях психологічні чинники, що мають тенденцію сприяти поширенню та нездатності до подолання бідності. Виходячи з цього, важливим є комплексне використання наявних об'єктивно присутніх показників, за допомогою яких можна виокремити спільноту у стані бідності, при цьому додаючи психологічні особливості цієї спільноти, які дозволять встановити характер бідності.

Метою дослідження є створення опитувальника для вимірювання рівня суб'єктивного переживання бідності, що був би взаємопов'язаний з об'єктивним рівнем бідності респондента.

Методика та процедура дослідження. Дослідження проводилося у два етапи. На першому етапі у грудні 2011 року було опитано 105 учнів Коростенського технічного коледжу ТСО України віком від 18 до 20 років, із яких 45 юнаків та 60 дівчат. Вибірка другого етапу дослідження складалася з учнівської молоді Сумської області, що навчається у професійно-технічних училищах. Загалом участь у цьому етапі емпіричного дослідження взяло 313 осіб віком від 15 до 24 років, серед яких жінок — 53,7 %, а чоловіків — 46,3 %, яке проходило у лютому 2012 року.

На першому етапі емпіричного дослідження було поставлено 14 питань, спрямованих на визначення тих сфер життя молодшої людини, на які брак коштів впливає суб'єктивно найсильніше. Усі питання були закрито-

го типу, у відповідь пропонувалось обрати один з п'яти варіантів відповідей. Окремо було декілька запитань, зосереджених на виявленні середнього доходу респондента, які були по-різному сформульовані.

Після підрахунків середніх показників відповідей на запропоновані запитання було обрано ті сфери життя, що найбільше потерпають від нестачі коштів: здоров'я, житлові умови, романтичні стосунки тощо. Додатково, під час проведення другого етапу, необхідно було розширити кількість питань про задоволення базових і додаткових потреб. Також завдяки цьому етапу емпіричного дослідження було обрано одне питання для встановлення об'єктивного рівня бідності респондента і оптимальні варіанти відповідей на нього.

Результати та їх аналіз. Таким чином, у другому етапі запитання на встановлення об'єктивного рівня бідності респондентів мало таке формулювання: «Оцініть приблизну кількість грошей на одного члена вашої сім'ї», де пропонувалось обрати одну відповідь з п'яти наведених. Це запитання зорієнтовано на економічну складову бідності, адже передумовою суб'єктивного переживання себе як бідної людини є низький економічний статус. Респондент, прочитавши зазначене запитання, оцінює свій власний матеріальний прибуток, якщо він проживає окремо від сім'ї, або усієї сім'ї цілком, і складаючи сукупний дохід сім'ї, ділить його на всіх її членів, в залежності від того, кого він відносить до сім'ї. Це дозволяє зменшити суб'єктивну переоцінку або недооцінку наявного матеріального становища респондента та отримати доволі об'єктивну відповідь.

За результатами опитування відповіді респондентів розподілилися у вигляді нормального розподілу. Більшість респондентів (35 %) обрало відповідь, яка характеризує середній рівень достатку на місяць (від 500 до 1000 грн.), тих, хто вважає свій дохід низьким (від 250 до 500 грн.), виявилось 30,9 %, а високим (понад 1000 грн.) — 34,1 %.

Розподіл по цих групах залежно від статі демонструє, що більшість чоловіків (38,6 %) має об'єктивно низький рівень бідності, а серед жінок більшість (38,7 %) має середній рівень об'єктивної бідності. Використання непараметричного U-критерію Манна — Уїтні для двох незалежних вибірок дозволило констатувати цю різницю на рівні тенденції ($p \leq 0,1$).

Виходячи з теоретичного аналізу проблеми і результатів першого етапу емпіричного дослідження, було вирішено створити власну анкету для вимірювання рівня суб'єктивної оцінки бідності молоддю. Анкета складається з 15 питань, що спрямовані на емоційну сферу респондента, як він реагує на певні прояви знедоленості у власному житті, як відчуває себе у деяких ситуаціях, пов'язаних з його низьким матеріальним становищем. При складанні запитань враховувалося те, наскільки певні характеристики прояву бідності мають відгук у представників молоді. На кожне з запитань респондент мав відповісти «згоден» чи «незгоден». Зауважимо, що обернених запитань не було, тобто кожна відповідь «згоден» додавала 1 бал до сукупної оцінки рівня суб'єктивного відчуття бідності.

За результатами опитування кількість респондентів, що дали позитивну відповідь на кожне запитання, розподілилося наступним чином:

№	ТВЕРДЖЕННЯ	%
1	Моє життя здається мені важким	50,2
2	Для того, щоб придбати якусь потрібну дорогу річ, мені доводиться довго економити	57,2
3	Мені часто не вистачає грошей на повноцінне харчування	34,6
4	Я соромлюся свого матеріального становища	29,4
5	Буває, що я порушую усталені норми поведінки	57,8
6	Я не завжди маю гроші на кишенькові витрати	54,7
7	Зазвичай я вдягнений гірше, ніж мої однолітки	24,8
8	Іноді мені спадає на думку скоїти щось кримінальне, щоб мати трохи більше грошей	23,9
9	Я часто не маю змоги як слід подбати про своє здоров'я	39,1
10	Серед членів моєї сім'ї є безробітні	39,4
11	Брак грошей заважає мені мати романтичні стосунки	26,9
12	У моєму оточенні багато хто зловживає алкоголем	42,5
13	Я маю такі погані житлові умови, що не відчуваю радості, коли повертаюся додому	19
14	Мені соромно через те, що мої батьки мають низький соціальний статус	19
15	Я не маю можливості купувати дорогі речі, навіть якщо дуже цього хочу	43,7

З наведених даних можна побачити, що більше половини всієї молоді, що взяла участь в опитуванні, суб'єктивно вважає своє життя важким, констатує необхідність довго збирати гроші для покупки дорогої речі та просто не завжди має якісь гроші на кишенькові витрати, до цього також додається зізнання у порушенні усталених норм поведінки. Останнє скоріш за все притаманне саме цьому віку, підліток проявляє себе не завжди так, як вимагають норми суспільства. Звертає на себе увагу досить великий відсоток респондентів, в оточенні яких багато хто зловживає алкоголем, брак грошей на вирішення проблем із здоров'ям, а також нестача коштів на повноцінне харчування.

З отриманих даних було з'ясовано, що жінки більшою мірою відносять себе до низького і середнього рівня суб'єктивної бідності (33,3 % і 41,1 % відповідно), у той час як кількість чоловіків, схильних вважати свій рівень суб'єктивної бідності високим, більша за жінок (35,6 % проти 25,6 %). На рівні тенденції ($p \leq 0,1$) це підтверджує використання непараметричного U-критерію Манна — Уїтні для двох незалежних вибірок.

Цікавим є той факт, що чоловіки суб'єктивно вважають себе більш бідними, ніж вони є об'єктивно. Можна припустити, що на такий результат вплинула не зовсім адекватна самооцінка респондентів. Також припускаємо, що чоловіки мають більш високий рівень домагань, коли об'єктивно мають задовільний матеріальний стан, але відчувають потребу у покращенні свого матеріального становища і тому суб'єктивно занижують своє матеріальне становище та умови життя.

Для оптимізації використання наведеної анкети було вирішено скоротити кількість питань за наступним принципом. Вибірка була поділена на дві групи за об'єктивною оцінкою бідності: молодь, що має низький економічний статус, і інша молодь. Для такого поділу вибірки ми взяли данні,

отримані із відповідей на закрите запитання, що згадувалося вище. Після цього для кожного питання анкети визначалась статистично значуща різниця у відповідях цих груп респондентів за допомогою непараметричного U-критерію Манна — Уїтні для двох незалежних вибірок. Підставою для використання цього критерію є результати за тестом Лівена, які показують статистично вірогідні відмінності між дисперсіями груп. Таким чином, було видалено шість запитань (№ 1, 5, 7, 8, 13, 14), які не показали статистично значущої різниці ($p > 0,05$) у відповідях молоді, що потерпає від нестачі коштів, і тієї, що не має такої проблеми. Це дозволило залишити лише ті запитання, які більш точно діагностують суб'єктивний рівень оцінки власної бідності, при цьому збільшити їх зв'язок з об'єктивним показником бідності.

Для більш глибокого аналізу складових суб'єктивної оцінки власної бідності була зроблена факторизація даних по цих твердженнях за методом головних компонент з обертанням Varimax Normalized. Для більш чіткого прояву факторів було виключено дані респондентів з середнім рівнем суб'єктивної бідності, щоб залишити протилежні групи. Для перевірки міри використання факторного аналізу щодо цієї вибірки ми скористалися критерієм адекватності вибірки Кайзера — Мейєра — Олкіна та критерієм сферичності Барлетта, що визначає нормальність розподілу змінних. Інтерпретація даних відбувалася з урахуванням середніх значень.

У результаті виділилися чотири фактори, що пояснюють 64,2 % дисперсії (КМО = 0,8, критерій Барлетта =,000).

Перший фактор, загальний вклад якого у сумарну дисперсію становить 22,7 %, утворили такі твердження: «Мені часто не вистачає грошей на повноцінне харчування» (0,72), «Брак грошей заважає мені мати романтичні стосунки» (0,71), «Я часто не маю змоги як слід подбати про своє здоров'я» (0,59). Цей фактор ми ідентифікували як «незадоволення базових потреб».

У другому факторі (15,1 %), що був названий «бажання мати більше коштів», об'єдналися такі твердження: «Для того, щоб придбати якусь потрібну річ, мені доводиться довго економити» (0,87), «Я не завжди маю гроші на кишенькові витрати» (0,67), «Я не маю можливості купувати дорогі речі, навіть якщо дуже цього хочу» (0,46).

До третього фактору «сором через власну бідність» (14,4 %) увійшло твердження «Я соромлюся свого матеріального становища» (0,61).

Твердження «У моєму оточенні багато хто зловживає алкоголем» (0,91) і «Серед членів моєї сім'ї є безробітні» (0,78) утворили четвертий фактор, який було інтерпретовано як «оточення, що продукує бідність». Його вклад у сумарну дисперсію становить 12 %.

Розподіл цих складових суб'єктивної бідності серед респондентів демонструє, що якщо незадоволення базових потреб однаковою мірою сильно проявляється серед молоді незалежно від статі, то з іншими складовими є певна різниця. Бажання мати більше коштів (для дорогих речей, дозвілля, тощо) сильно актуалізовано у 75,4 % молодих жінок, коли у чоловіків цей показник складає 62,3 %. При цьому сильні негативні відчуття (сором, зневага тощо) від власної бідності відчувають 73,6 % юнаків і лише 49,1 %

дівчат. За критерієм χ^2 Пірсона коефіцієнт статистичної значущості становить 0,009 ($p \leq 0,01$).

Остання складова суб'єктивної бідності також сильно виражена серед чоловіків (67,9 %), у той час як серед жінок ця складова сильно проявлена лише серед 56,1 %. Отже, серед юнаків, на відміну від жінок, більшість відчуває негативне самовідчуття, через своє низьке матеріальне становище, при цьому значна частина має оточення, що продукує бідність. Виходячи з цього, можемо припустити, що суб'єктивна оцінка власної бідності у жінок складається більшою мірою з того, наскільки об'єктивно можна задовольнити власні базові і додаткові потреби. Серед чоловіків на суб'єктивну оцінку власної бідності впливають багато інших складових, які пов'язані з оточенням, з негативним переживанням власного низького матеріального становища тощо.

Цікаво зауважити, що така складова суб'єктивної бідності, як сором через власну бідність, має на рівні тенденції (за критерієм Спірмена, $p \leq 0,1$) зворотній кореляційний зв'язок з віком. Припустимо, що з віком людина не так гостро негативно починає ставитися до власної бідності, приймає її і, можливо, вживає менше дій для позбавлення себе від суб'єктивного відчуття належності до бідності.

Висновки. Таким чином, для обґрунтування критерію належності молоді до бідності нами було досліджено дві її площини — суб'єктивна і об'єктивна. Для вивчення суб'єктивної бідності була розроблена власна анкета, що дозволяє встановити рівень прояву цієї бідності у респондентів. Задля отримання більш надійних результатів усі питання анкети були узгоджені з об'єктивною оцінкою бідності. За результатами опитування сумської молоді вибірка розподілилася на три групи за суб'єктивним і об'єктивним рівнем бідності: низький, середній і високий; третина респондентів має високий рівень бідності незалежно від її характеру. При цьому дівчата більше потерпають від об'єктивної бідності, у той час як хлопцям більше властиво вважати себе бідними на суб'єктивному рівні. Також були виявлені складові суб'єктивної оцінки власної бідності: незадоволення базових потреб, бажання мати більше коштів, сором через власну бідність і оточення, що продукує бідність. Незадоволення базових потреб однаковою мірою характерно для хлопців і дівчат, у той час як дівчатам більше притаманне бажання мати більше коштів, а хлопцям — сором через власну бідність.

Список літератури

1. Лаухина И. В. Особенности бедности малоимущих слоев населения в социальной структуре региона: дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Лаухина Ирина Викторовна. — Хабаровск, 2006. — 225 с.
2. Clarck К. В. Dark ghetto: dilemmas of social power / Clarck К. В. — New York: Harper & Row, 1965. — 253 p.
3. Сычева В. С. Измерение уровня бедности: история вопроса / В. С. Сычева // Социологические исследования. — М., 1996. — № 3. — С. 141–149.
4. Васютинський В. О. Ціннісні орієнтації мешканців великих міст України з різним соціально-економічним статусом / В. О. Васютинський // Проблеми політичної психології

та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць. — К., 2011. — Вип. 11.

5. Давыдова Н. М. Депривационный подход в оценках бедности / Н. М. Давыдова // Социологические исследования. — М., 2003. — № 6. — С. 88–96.
6. Townsend P. Poverty in the United Kingdom / Townsend P. — Los-Angeles: Berkeley, 1979. — 211 p.

Гусев И. Н.

аспирант

Института социальной и политической психологии НАПН Украины

СУБЪЕКТИВНОЕ ПЕРЕЖИВАНИЕ БЕДНОСТИ МОЛОДЕЖЬЮ: ПРОБЛЕМА ИЗМЕРЕНИЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Резюме

Статья посвящена изучению критериев принадлежности к бедности. Обосновываются два критерия, которые могут указывать на такую принадлежность: объективный и субъективный. Доказывается эффективность использования авторской анкеты для измерения уровня субъективной оценки собственной бедности респондентами. Представлены эмпирические данные о распределении субъективной и объективной бедности среди респондентов. Из полученных данных анализируются составляющие субъективной бедности и их проявление в зависимости от пола респондентов.

Ключевые слова: критерий бедности, субъективная и объективная бедность, измерение бедности.

Gusiev I. N.

PhD student

Institute of Social and Political Psychology of NAPS of Ukraine

YOUTH SUBJECTIVE FEELING OF POVERTY: THE PROBLEM OF MEASURING AND PSYCHOLOGICAL CONTENT

Summary

The paper is dedicated to the criteria for membership of poverty. Two criteria that may indicate to this membership: objective and subjective are substantiated. The effectiveness of the author's questionnaire to measure the level of subjective poverty is proved. The empirical data on the distribution of subjective and objective poverty among the respondents are presented. Components of subjective poverty and their demonstration depending on gender are analyzed.

Key words: criteria of poverty, subjective and objective poverty, measurement of poverty.